

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จากแนวคิดว่าการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาเป็นผลจากปัจจัยที่สำคัญสองประการคือ เศรษฐศาสตร์การเมืองของภูมิภาค และพลวัตการปรับตัวของสังคมและครอบครัวชาวนา ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญอีกสองประการคือ เพื่อศึกษาถึงการปรับตัวของชาวนาในระดับชุมชนและระดับครัวเรือนต่อการพัฒนาแบบทุนนิยม และเพื่อประเมินถึงผลกระทบของการปรับตัวของชาวนาที่มีต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชาวนาโดยรวม

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเลือกศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาในลุ่มน้ำพอง ซึ่งเป็นลุ่มน้ำที่เป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาแบบทุนนิยมและแบบทันสมัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 โดยรัฐได้ลงทุนสร้างเขื่อนเอนกประสงค์ขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและการชลประทานเพื่อการพัฒนา ภายหลังจากการสร้างเขื่อนลุ่มน้ำพองถูกแบ่งออกเป็น 3 เขตหลักคือเขตต้นน้ำ เขตอ่างเก็บน้ำ และเขตชลประทานตอนล่างของเขื่อน งานวิจัยนี้ได้เลือกหมู่บ้าน 3 แห่งเป็นพื้นที่ในการศึกษา กระจายอยู่ในแต่ละเขต มีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณประกอบโดยใช้แบบสัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาในพื้นที่ที่ศึกษามีรูปแบบที่แตกต่างกัน 3 แบบ แต่กระนั้นก็ยังมีลักษณะร่วมที่สำคัญ รูปแบบที่แตกต่างทั้ง 3 แบบได้แก่ หนึ่งแบบที่ชาวนาส่วนหนึ่งสามารถพัฒนากิจการลงทุนเพื่อผลกำไร เป็นผู้ประกอบการอิสระรายย่อยได้อย่างเป็นผลสำเร็จ แต่ความสำเร็จของผู้ประกอบการส่วนน้อยนี้กลับนำไปสู่สภาพที่ภายในชุมชนมีการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวมอย่างไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งนำไปสู่การสะสมทุนที่ไม่เท่าเทียมกันด้วย สอง คือ แบบที่ก่อตัวขึ้นในเขตชลประทาน ซึ่งมีการพัฒนาในสาขาเกษตรกรรม ในลักษณะการผลิตแบบเข้มข้น และการแตกกิจกรรมด้านการเกษตรให้มีความหลากหลาย สามารถสร้างรายได้และสร้างงานในท้องถิ่น จนเอื้อต่อการดำรงชีพของชาวนาส่วนใหญ่ได้ สาม คือแบบที่การผลิตในสาขาเกษตรกรรมไม่สามารถสร้างผลผลิตและรายได้ที่พอเพียงต่อการดำรงชีพ ประกอบกับการเติบโตของวิสาหกิจในชนบทมีอยู่อย่างจำกัด ทำให้ครอบครัวชาวนาส่วนใหญ่ต้องจัดสรรแรงงานส่วนหนึ่งออกไปรับจ้างต่างถิ่น แต่กระนั้น ครอบครัวชาวนาส่วนใหญ่ก็ไม่ละทิ้งการเกษตร และไม่ขายที่ดินของตน

แม้จะมีรูปแบบที่แตกต่างกันดังกล่าวข้างต้น แต่งานวิจัยนี้พบว่าการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนามีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ (1) ครอบครัวชาวนาแสดงบทบาทที่สำคัญ ในฐานะที่

เป็นหน่วยหลักในการจัดการแรงงานและการจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน (2) การแตกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากการผลิตในสาขาการเกษตรไปสู่การรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การโยกย้ายแรงงานครัวเรือนบางส่วนไปรับจ้างต่างถิ่น (3) การคงอยู่ของการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อการค้า (4) การที่ครอบครัวชาวนาพยายามรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรไว้ ซึ่งส่งผลให้ฟาร์มครัวเรือนขนาดเล็กซึ่งมีที่ดินเป็นของตนเอง เป็นหน่วยการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญที่สุด และเป็นลักษณะกรรมสิทธิ์เอกชนที่สำคัญที่สุดในชนบทอีสาน และด้วยลักษณะดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ (5) กระบวนการแตกตัวและแตกชั้นทางชนชั้นในชนบทมีพัฒนาการอย่างเชื่องช้า

งานวิจัยนี้เสนอว่า การจัดปรับแรงงานในชนบทในหมู่ชาวนากลางและจน ซึ่งรูปแบบที่พบมากที่สุดคือการโยกย้ายแรงงานสู่เมือง ได้ส่งผลให้การแตกชั้นทางชนชั้นในชนบทเป็นไปอย่างเชื่องช้า ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากการที่ครอบครัวชาวนาได้ปรับตัวโดยสมาชิกส่วนหนึ่งออกไปรับจ้าง ทำให้ครอบครัวในชนบทมีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถรักษาระดับการผลิตทางการเกษตรไว้ไม่ให้ตกต่ำลงไป ในขณะที่เดียวกัน การโยกย้ายทุนซึ่งเกิดขึ้นในกลุ่มชาวนารวย กลับไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างเต็มที่ กิจกรรมลงทุนเพื่อผลกำไรของผู้ประกอบการอิสระในชนบทถูกจำกัดด้วยสาเหตุหลายประการ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติในชนบท การต่อต้านในหมู่ชาวนาด้วยกัน การแข่งขันจากผู้ประกอบการในเมือง ความไม่เชี่ยวชาญของผู้ลงทุน และขนาดของทุนของผู้ประกอบการที่มีอยู่อย่างจำกัด ผู้ประกอบการในชนบทจึงมักลังเลในการขยายกิจการ แต่มักหันไปลงทุนในการศึกษาของลูกซึ่งมักหลุดลอยจากชนบท ส่งผลให้ชาวนารวยไม่นิยมสะสมและขยายการซื้อที่ดินเพื่อเป็นมรดกไว้ให้ลูกหลาน ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนบ้าน ซึ่งอาจต้องพึ่งพาในบั้นปลายของชีวิต ดังนั้น แม้ว่าจะปรากฏมีความแตกต่างในการสะสมทุนเกิดขึ้นในชนบท แต่ที่ดินยังไม่มีมีการกระจุกตัว และความรู้สึกร่วมในความเป็นชุมชนและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็ยังมีอยู่มากในชนบท

โดยสรุป การพัฒนาแบบทุนนิยมโดยการชักนำของรัฐที่ดำเนินมากกว่าหนึ่งศตวรรษในภาคอีสาน ได้ก่อให้เกิดการแตกตัวและการแตกชั้นในชนบทในลักษณะที่เชื่องช้ามาก การตอบสนองของชาวนา ต่อการแทรกตัวและการครอบงำของทุนนิยมเป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างเงื่อนไขในการก่อตัวของทุนนิยมในชนบท และการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนา และด้วยเหตุที่การตอบสนองการปรับตัว รวมไปถึงการต่อต้านของชาวนามีได้มีรูปแบบเดียว ดังนั้น การก่อตัวของทุนนิยมรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนา ก็อาจมีหลายรูปแบบได้เช่นกัน

The main objective of the research is to explain the process of the transformation of peasant economy in the Northeast region. The research argues that the transformation has been shaped by the interplay of two forces, namely the macro political economy of which the region is part, and the micro internal dynamism within peasant society and peasant household. Thus the secondary objectives of the research are to investigate peasant responses to capitalist development at community and household level, and to assess the impacts of their responses on the transformation process.

The Nam Pong watershed has been selected for the study. This watershed is part of the largest river system of the region, and has been the target of modernization and capitalist development since the 1950s. The region's largest dam was constructed as a basic infrastructure for modernized development, after which the watershed was divided into three main parts: the upstream, the reservoir, and the irrigated downstream areas. Three villages have been selected for the study, representing each of the three areas. Qualitative research methods are employed, with supplementary quantitative data from a questionnaire survey.

The research finds that the interplay of the macro economic and political forces and the household and community adaptation has produced three types of economic and social transformation in the Nam Pong watershed. The *first type* is the one in which an entrepreneurial enterprise has successfully developed; its success however leads to differential access to and control over resources, and gradually leads to differential accumulation of wealth in the community. The *second type*, developed in an irrigated area downstream, shows how agricultural development and diversification can generate both income and local employment, and can sustain the livelihood of the peasants. In the *third type*, however, agricultural production does not generate enough output or income to sustain the peasants' livelihood. Therefore, the peasants have to diversify their economic activities into non-farm activities. Yet they do not give up agriculture, nor sell out their lands. This is a type of development shared by most of the villages in the Northeast region.

The research shows that common characteristics of the northeast peasant economy transformation can be identified. These include: (1) the important role of peasant *family* considered as a unit of labor management and resource allocation; (2) the diversification of peasant household economic activities from land husbandry to non-farm employment, especially migration; (3) the prevalence of rice production for family consumption by peasant family farms; (4) the maintenance of land for cultivation by peasant households, making small landed family farms the major form of agricultural production unit and rural estate; and as a consequent, (5) the process of class differentiation and polarization is developing slowly in the peasant society.

The research argues that the disposition of rural labor, found mostly in the form of urban migration, has resulted in the slow process of rural polarization. Urban employment could provide additional sources of income, which enable the peasants to maintain the level of agricultural production and to retain their lands. Meanwhile, the disposition of capital among the richer peasants cannot develop fully. The growth of village entrepreneurial activities is limited by the availability of natural resources, the opposition from fellow villagers, the competition from urban entrepreneurs and the peasant entrepreneurs' unprofessionalism and low capital. Thus, these village entrepreneurs are reluctant to make much investment in their enterprise. Instead, they try to give high education to their children. As a consequence, the entrepreneurs do not use their surplus income to buy more lands. They also try to keep good relationship with their neighbors upon whom they may have to depend at old age, since their educated children will not live in the village. Therefore, although there are wealth differentiation within the village, a sense of community and mutual interdependence still prevails.

The research argues that, after a century of state-led development, which propels capitalist penetration in agriculture, class differentiation and polarization among the peasantry in the Northeast region take place very slowly. Peasant response to capitalist penetration and domination is one factor, which conditions the forms of capitalist formation in rural areas. Just as peasant responses, or adaptations and even resistance, do not take a single form, nor do capitalist formations and peasant economy transformation.